

JUHÁSZ TIBOR

„Számon tartani az összes tehetséget”

Interjú Fráter Zoltán irodalomtörténésszel

Osvát Ernőről

JUHÁSZ TIBOR (1992) Salgótarján – Debrecen

Bár a legtöbbször elsősorban Osvát szerkesztői tevékenysége az érdekes, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a ténytet, hogy kritikusként kezdte a pályáját, és szigorú értékítéletei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy még az életében kultusza legyen. Mint ahogyan arra Fráter Zoltán 1987-ben megjelent Osvát Ernő élete és halála című monográfiájának több kritikusa is utalt, a misztikus légkörön hosszú ideig a megkéső Osvát-szövegkiadások miatt is lehetetlen volt átlátni. Ma már ugyan hozzáférhető levelezésének, kritikáinak és aforizmáinak gyűjteményei, amelyek a szerkesztői munkájával kapcsolatban is fontos összefüggések feltárásához vezethetnek, de az úgynevezett műterem-beszélgetések hatékonyságát valló, gyakran a kávéházi asztaloknál történő személyes találkozások formájában dolgozó szerkesztői tevékenységéhez a kortárs emlékezések elfogultsága miatt nehéz közel kerülni.

► Hogyan változott a benned élő Osvát-kép a kötet megírása során?

► Alig volt bennem élő Osvát-kép a kötet megírása előtt, hiszen néhány ismert emlékezésen (Babits, Kosztolányi, Kassák) és egy-két tanulmányon – Schöpflinén és Komlós Aladárnén – kívül a többit nekem kellett összeszedni. Mindenesetre amit mégis sejtettem Osvátról, az inkább igazolódott, mintsem változott volna. Árnyaltabb lett a legendás szerkesztő portréja, módszereiről, emberi hatásáról többet tudtam meg, de az adatok és az emlékek mind azonos irányba mutattak, erősítették a róla élő képet. Meggyőzően bizonyították, hogy a Nyugat első generációja számára kritikusként és szerkesztőként viszonyítási ponttá vált, sok alkotó életre szóló útravalót kapott tőle. A második nemzedék jelentős szerzői (Németh László, Szabó Lőrinc), ahogy az kell, szembe is fordultak vele, de hatásától nemigen tudtak szabadulni.

► Osvát nemcsak a modern magyar irodalom megszületésének kulcsembere, hanem egy egész író- és költőgeneráció apafigurája is: rengeteg tehetséget fedezett fel. Talán kevésbé ismert tény, hogy egész életében anyagi problémákkal küzdött, halála előtti utolsó éveiben az őt övező kultusz ellenére a mélyszegénységet is meg kellett tapasztalnia. Hogyan élt a 20. század elején egy szerkesztő? Milyen anyagi lehetőségei voltak? Egyáltalán, a mai viszonylatokhoz hasonlítva mekkora honoráriumokat fizetett a kor irodalmi intézményrendszere?

► Attól függött, melyik lapnál dolgozott a szerkesztő. A nagy napilapok mögött általában gazdasági érdekkör, állami intézmény, politikai párt állt, ebben az esetben a szerkesztők jó színvonalon meg tudtak élni. A szépirodalmi folyóiratok – és most még nem is a pár számot megélt magánkezdeményezésekre gondolok – csak akkor voltak jó helyzetben, ha garantált költségvetéssel rendelkeztek. Két népszerű hetilap példája mutatja ezt: a Kiss József szerkesztette A Hét, amely a modern városi irodalom nagy hatású előkészítője és terjesztője volt (legalábbis Budapesten), és a négy évvel később megindult Új Idők, Herczeg Ferenc szerkesztésében. Míg Kiss Józsefnek szinte minden szám megjelenéséhez össze kellett kalapoznia a pénzt (hetilap lévén elég gyakran kalapozhatott), mivel felelős szerkesztő és A Hét kiadóhivatalának tulajdonosa is volt, addig Herczeg Ferencnek a szintén heti rendszerességgel kiadott Új Időkkel ilyen gondja nem akadt, mert az ő lapja mögött a sikeres üzletpolitikát folytató Singer és Wolfner Könyvkiadó állt. Kiss József a zsebéből kotorta elő a pénzt (Szép Ernőnek, Kemény Simonnak és Kosztolányinak szívesen fizetett), de előfordult az is, hogy a megjelenés után megtagadta a honoráriumot arra hivatkozva, hogy a már közölt írásnak „nincs értelménye”. A Nyugat szerkesztése és megjelenése Osvát idején elsősorban a mecénásoktól függött: eleinte Hatvany Lajos támogatásától, majd a gyáriparosok egyéni nagylelkűségétől. A Nyugat (a kiadó és a nyomda is) részvénytársaság formájában működött, a tulajdonosok személye és a részvények elosztása a három évtized folyamán többször változott. Az Rt. – gazdasági hullámhegyek-hullámvölgyek váltakozását figyelembe véve – átlagkereset körüli bért tudott fizetni, főleg

Fenyő Miksa diplomáciai és üzleti érzékének köszönhetően. De a szerkesztőknek már a Hatvany pártfogolta első éveiben, 1911 közepétől nem kellett tartaniuk az éhen halástól, mert négyéves alkalmazási szerződés lapult a zsebükben. Más kérdés, hogy Osvát nem törődött a pénzzel, nem is tudott vele bánni, elszegényedése ennek is tulajdonítható.

Az írókat és szerkesztőiket sohasem veti fel a pénz. Az irodalom a józan kiváltságosoknak (Herczeg Ferenc) és a sikerszerzőknek (Molnár Ferenc) hoz gazdagságot. Ebben a tekintetben sokat azóta sem változott a helyzet.

▼ **Ismeretes, hogy Osvát szerkesztőként gyakran teljesen átdolgoztatta az eléje került írásokat: a legkülönbözőbb érvekkel rávette a szerzőt, hogy változtassa meg véleményét, vagyis mintha munkája során az autonómia egy sajátos felfogásának képviselőjében járt volna el. Milyen alapelvek szerint szerkesztett?**

✔ Osvát a szerző jelenlétében, vele együtt, mondhatni, tanítva javított, javítva tanított. Németh László és Illés Endre is említi ezt a beavatkozó-beavató szertartást, amelyet Osvát szinte minden kezdőnél alkalmazott részben prózai művek, de főleg a kritikák olvasásakor, és csak egyetlenegyszer. Aki ezen túlesett, utána írhatott már, ahogy akart. Alapelvei a tehetség és az egyéniség tisztelete mellett a világosság, egyértelműség, szemléletesség, sőt érzékletesség voltak. És természetesen minden mondatnak meg kellett felelnie a magyar nyelv természetének, szabályosságainak.

▼ **Jellemző volt rá az is, hogy ha valakitől olvasott valami meggyőzőt, akkor levélben fölkereste, és arra kérte, hogy küldje el neki „összes műveit”. Ez a gesztus is a tehetségvadászó szenvedélyével függ össze? Esetleg más okai is voltak?**

✔ A tehetséggyűjtés szenvedélyéhez kapcsolódnak a mélyebb okok. Fennmaradt az a papírlap, amelyre célkitűzését feljegyezte: „A Nyugat feladata: számon tartani az összes tehetséget.” Ez önmagában gyönyörű elképzelés, ugyanakkor gyakorlatilag kivihetetlen vállalkozás. Osvát mégis erre törekedett egész életében. Minden tehetségnek fórumot kívánt adni, politikai nézettől, pártállástól függetlenül. Az a gyanúm, hogy mindezek mellett az igazi hajtóerő a kíváncsiság formájában jelentkező kapcsolatteremtési kényszer volt, amelynek során nemcsak új és új írásokat, hanem új és új embereket is megismerhetett. Másrészt elképzelhető, hogy a saját elvetélt írását is kereste a felfedezésekben. Új ismerőse honnan és hogyan tud írni – vagy legalábbis azt hiszi, hogy tud –, és miről gondolja, hogy az jó? Mi ösztönzi, miért ír? Ez a kielégíthetetlen belső késztetés hajszolta új és új szerzők, új és új emberek mániákus felfedezésére.

▼ **Leginkább a pontatlan következtetésekkel járó kultikus olvasásmód ellenében érdemes megjegyezni, hogy Osvát sem kritikusként, sem szerkesztőként nem volt tévedhetetlen. Ismeretes például Ibsen irodalomtörténeti jelentőségét kétségbe vonó bírálata, ahogyan az a tény is, hogy gyakran a vele intimebb kapcsolatban álló nők kevésbé sikerült írásainak is helyet adott a Nyugatban. Mai távlatból nézve azonban a legtöbb döntése kiállta az idő próbáját. Mit tartasz Osvát legnagyobb érdemének?**

✔ Pontosan ezt: hogy húsz éven át vitte a Nyugatot, és számos felfedezettje – Babits, Füst, Kosztolányi, Móricz, Tersánszky – kiállta az idő próbáját. Kétségtelen, hogy voltak tévedései, és személyes okokból is nyomdafestékhez segítette néhány hölgy írását, de meg kell jegyezni, hogy teljesen dilettáns szerzőket sohasem közölt. Nem az intimitásért cserébe fogadta el a kéziratokat, éppen fordítva járt el. Előbb megállapította a hölgy tehetségét, és ha az még elfogadható szinten állt, akkor megjelentette a művet. Utána pedig vagy megbeszélték a lelki problémát kettesben, vagy nem.

▼ **Ugyanakkor nyitott volt arra, hogy megváltoztassa korábbi álláspontját. Tersánszky Józsi Jenő írja például a *Nagy árnyakról bizalmasan* című munkájának Osvátról szóló fejezetében, hogy a szerkesztő le akarta beszélni az íróval arról, hogy Kakuk Marci figurájából regényhőst alakítson. Később viszont, amikor látta Tersánszky vállalkozásának szakmai sikerét, nyíltan beismerte tévedését. Jellemző volt rá a párbeszédkészség a szerkesztés során? Kérlelhetetlen szerkesztő volt? Vagy hajlott a kompromisszumokra?**

✔ Kérlelhetetlen szerkesztő volt, aki hajlott a kompromisszumokra. Paradoxonnak hangzik, de nincs ellentmondás. Véleményéhez, amíg nem látta bizonyítva annak ellenkezőjét, megingathatatlanul ragaszkodott. Nem volt látnok, és nem is hitte magát annak. Ha a számos ellenkező példa vagy akár az „élet” meggyőzte álláspontja kétségességéről, felülvizsgálta véleményét, és másként fogalmazott. Kassák költeményét, a világháború kitörésének évében íródott, mára már ikonikussá vált *Mesteremberek* szabálytalan szakaszait első olvasásra nem versnek, hanem „kocsizörgésnek” mi-

nősítette. Pár évvel később, meggyötörve a háborús viszonyok és a forradalmak viszontagságaitól, már a „néhány nem közönséges szép vers” egyikeként említi a Magyarország című napilap hasábjain. Ekkorra „érett be” a vers prófécija.

➤ **Lehet tudni a szerkesztőről, hogy szobájában hegyekben álltak a kéziratok, többen is megemlékeznek arról, hogy milyen érzéki viszony fűzte őt hozzájuk. Tersánszky ugyanitt „kézirat-szerelmesnek” nevezi Osvát. Milyen volt Osvát viszonya a kéziratokhoz mint tárgyakhoz?**

➤ Ma talán úgy neveznénk ezt a viszonyt, hogy Osvátnak kéziratfétise volt. Természetesen nem az összefirkált árkusok hozták lázba, hanem a rájuk rótt vers vagy történet. Móricz írja le nagyon érzékletesen, hogy Osvát szeme föl villant, fölragyogott, szinte kigyúlt, amikor meglátta a teleírt kötetet, és „egy morfinista szenvedélyével” kapott utána, majd teljesen belemerülve, „vámpirszemekkel” olvasta, és mint egy nagy kielégülés után, „lankadtan lélegzett föl”, amikor befejezte. Mintha egy újabb nőt hódított volna meg.

➤ **Mára közhellyé vált, de talán nem alaptalan az a feltételezés, miszerint Osvát azért nem vált íróvá, mert lényegében „szétszerkesztette” magát. Rendkívül nehezen írt, és vélhetően az alkotással kapcsolatos lelki gyötrődései következtében mondott le fiatalon írói terveiről, jöllehet fennmaradt néhány szépróza munkája a pályája kezdetéről. Milyen volt, illetve feltételezésed szerint milyen lehetett volna Osvát íróként?**

➤ Ez sorrendjében fordítva történt. Nem azért nem lett író, mert „szétszerkesztette” magát, hanem azért merült bele a szerkesztés szinte kizárólagos munkájába, mert felismerte, hogy legjobb esetben is csak közepes író lenne belőle. Fiatalon sokkal többet írt, mint még ma is gondoljuk. Több mint harminc éve van nálam fénymásolatban néhány kallódó, elfelejtett novellája, amely az első közlés óta nem került kötetbe. A Figyelő beköszöntő cikke, a *Motívumok* teljesebb változatban már korábban megjelent, ennek másolatát is több évtizede őrzöm. Van pár lapnyi regénykezdeménye, ki tudja, mi lett volna belőle, ha folytatja. Íráskészsége nem elhalt, hanem elfojtotta. Ezt bizonyítja, hogy életre tudta kelteni már ismert szerkesztőként is, amikor 1919-ben kritikákat írt a Magyarországon. A húszas években a Vígszínház irodalmi matinéin például Claudelről, Paul Ernstről tartott előadásokat, ezeket – ha nem is szó szerint – valószínűleg leírta. A sajtó alá rendezéshez azonban már nem lehetett türelme, legalábbis ilyen témájú cikkeket eddig nem találtam. Ki tudja, mennyi kiadatlan írás esett áldozatul a nagy kéziratégetéseknek a halálra készülő ember utolsó heteiben-hónapjaiban. Tévedés ne essék, nem mások kézíratait égette, hanem a saját műveit. S ha egyszer tényleg megvalósul az Osvát Ernő összes (fennmaradt) írásainak kötete, látni fogjuk, hogy így sem kevés, amit ránk hagyott. Kritikáiból is több van, mint amennyit *Összes írásai* és az 1995-ös *Összegyűjtött írások* tartalmaz. Most csak mutatványként adok itt egy szintén elfelejtett vagy inkább fel sem fedezett kritikát, amely Pekár Gyula könyvéről szól. A szerző – bár ügyesnek tűnik – mégis a tökéletes tehetségtelenség példája. Íme, Osvát rövid véleménye a kötetről a Budapesti Hírlap 1899. június 29-i számából, a 10–11. lapon:

A jukkerleány és egyéb esetek

– Pekár Gyula új könyve –

Úgy kezdte, mint aki jobban fogja folytatni – és vannak, akik még most is várják. Ez a Pekár Gyula írói története. A délibábjait most is látjuk, de tudjuk róluk, hogy délibábok. A föllármázott remény már elpihent. Az ifjúságnak nincsenek erényei, de a férfikornak vannak hibái, és észre vesszük őket. S ha a novellákban nem ígéreteket, de novellákat keresünk – akkor kíméletesen kell szólanunk a Pekár Gyula novelláiról. S most, hogy új novelláit olvasom, nem tudom lebírni azt a precíz érzésemet, hogy valami igazságtalanság férközött az ő írói sorsának az intézéséhez. Igaz, s kimondom, ha furcsa is, hogy Pekár rosszabb írónak látszik, mint amilyen. Az akarata negligenciája vagy a *modorát* becézők iránti hála-e az oka, hogy fogságából nem bír szabadulni – nem tudom; bizonyos csak annyi, hogy mint az ideges ember önmagának, a pózoló művész a maga művészetének a legnagyobb ellensége. Mintha Pekár félreértette volna a tetszést, melyben pályája kezdetén része volt: alkalmazkodott hozzá, s a régi módon a régi tapsot keresi, mely akkor sem a szürkületnek szólt, hanem a napnak, amely eloszlatja. S a Pekár stílje ma is az a homályoktól fojtogatott, az a nehézségével súlyt pózoló, tömört, hogy tömörtnek, és hanyag, hogy fesztelennek lássák. Két szóval és őszintén: én azt hiszem, hogy az ambícióját megrontotta a hiúsága. Ha volna

ereje, hogy megtagadja az engedelmességet annak az olvasói szuggesztíójából született *Képzelt én*-nek, mely vállára hajolva novelláit diktálja, jól járna az olvasó, az irodalom és ő maga is.

A jukkerlány és Dodó főhadnagy egyéb esetei többnyire keretes elbeszélések, melyekben Dodó főhadnagy egy kissé léha, kissé kiélt, de pikantériákért szívesen mélyen járó társaságnak a maga és katonatársai kalandjairól számol be. A főhadnagy érdekes embernek tartja magát – és hallgatósága nem nagyon igényes; asszonyok vannak jelen; kiket némi előítélet fűz a beszélőhöz. Dodó Don Juan, Dodó pszichológus, Dodó kitűnő elbeszélő. Nem, ne tessék azt hinni, hogy Dodó világcsaló. Ő egy naiv ember, aki rendkívül sokat tart magáról – és, mivel csak a róla elnevezett könyvekben él, nem is igen csalódhatik magában; még a saját kardjában sem botolhatik meg; szerencse gyermeke. Valójában nagy szívű, erős fantáziájú fiú, teoretikus, kicsit tetszelgő – de egy csöppet sem elbeszélő (mindig ő áll a középben, feszes egyenruhában, a hullámok tetején és flegmatikusra stilizált, önhitt mosolygással), az emberismerete nem több az önismereténél és egyénisége sem mondható nagyon szuggesztívnek. Az elbeszélését azzal igyekszik eleveníteni, hogy magáról ejt el röpké nyilatkozatokat; naivul kegyetlen sors helyett, hogy objektív megfigyelőnek mutatkozzék; és hogy Don Juan, azt ki nem hiszi, ha arra utal, hogy tegnap is az volt. A többi férfinak nem enged át nagyobb szerepet. De azért a Pekár könyvének egyik férfialakja, mindig van olyan légeny – mint a másik. Kegyetlenek, s hideg pillantásukban elég a férfiszív.

Osvát Ernő

Az ismertetés a kritikus Osvát egyik alapelvét kéri számon: az egyéniséget. Mind az író, mind a főszereplő egyéniségét keresi, de csupán azok hiányát kénytelen rögzíteni. Az írói alkatot karakterizálva a szerzőt a saját hiúságának pózoló művészként jellemzi, Dodó főhadnagyot pedig sablonfigurának látja.

Saját szépirodalmi törekvéseit nem tudta, talán nem is akarta végérvényesen elnyomni. Híres fekete táskája az utolsó években tele volt mindenféle cédulákkal, papírokkal, amelyekre ötleteit, gondolatait jegyezte fel. Ezek nagy része a Pesti Naplóban megjelent aforizmasorozatban látott napvilágot. Velős mondatokban elhangzott szerkesztői véleménye, életszemlélete, gondolkodásmódja itt ragyog fel igazán. Valódi műformája véleményem szerint az aforizma volt. Ez a kisforma párhuzamba állítható a tömör, szellemes véleménymondás mondatalkotásával. Merész koncepciójú, nagy narratívát létrehozó elbeszélő bizonyára nem vált volna belőle, de rövidprózája, ha folytatja, lehetett volna olyan érdekes, mint Ambrus Zoltáné (aki példaképe volt), Cholnoky Viktoré, esetleg Csáth Gézáé.

▼ **Tudnál olyan szerkesztőket mondani akár a korból, akár a későbbi évtizedekből, akiknek a munkássága, ha irodalomtörténetileg jelenleg nem is mérhető Osvátéhoz, de precizitásban, hatókörében mégis hasonlónak mondható?**

✓ A Jelenkor legendás szerkesztője, az írókból műveket kiimádkozó-kikönyörgő Szederkényi Ervin az egyik. Igényességben, bátorságban a Tiszatájat irányító Ilia Mihály. A Holmit vezető és tehetségekre kíváncsi Réz Pál. Napjaink szerkesztői közül viszont nem mondhatok példát: habár néhány folyóiratnak valóban rátermett, hivatott irányítója van, híresen karizmatikus egyéniségről, amilyen Osvát volt, nem tudok. (Persze nem ismerem mindenkit.) De már a Kádár-korszak szerkesztőinek a feltételei, lehetőségei sem olyanok voltak, mint Osvát körülményei – jó és rossz értelemben egyaránt. A maiak kiegyensúlyozottabb anyagi viszonyok között élnek, mint a Nyugat szerkesztője, ami igen áldásos, de ez el is kényelmesíti az embert. Már papírt sem kell fogdosni, hiszen a kéziratok többsége interneten érkezik. Sok szerkesztő személyesen sohasem beszélt az alkotóval, akinek írásait közli, sok esetben még csak nem is látta. Valóban, ez nem feltétlenül szükséges, hiszen a szöveg számít.

Osvát számára is az írás minősége volt a döntő, mégis szerette személyesen ismerni és megismerni a szerzőit. Ebben a vonatkozásban a legtöbben ma különböznek Osváttól, aki – mint Molnár Ferenc jellemezte – nem a lapot, hanem az írókat szerkesztette. Nagyon szerénytelenül, már-már szinte hivalkodóan bevallhatom, tanári és szerkesztői-felfedezői tevékenységemben én ezt a gyakorlatot próbáltam és próbálok követni.